

УДК 351.172.174

DOI <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2024.6.3>

ЕТИЧНІ СТАНДАРТИ МОРАЛЬНОГО ОБРАЗУ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Лень Т. В. – кандидат філософських наук,

доцент кафедри публічного управління, права та гуманітарних наук

Херсонського державного аграрно-економічного університету

ORCID: 0000-0002-1025-9329

У представленій статті досліджується співвідношення етичних стандартів та морального образу державного службовця. Зауважено, що моральний образ державного службовця формується на основі етичних стандартів, які відображають основні моральні принципи та правила поведінки державних службовців, які сприяють запобіганню корупції, підвищенню ефективності управління та забезпеченню об'єктивності управлінських рішень. Підкреслено, що історичний розвиток етичних стандартів свідчить, що моральна відповідальність державних службовців завжди була важливою для суспільного блага, а їхня реалізація та ефективність залежать від конкретних соціальних, культурних та правових умов у кожній країні. Визначено, що співвідношення етичних стандартів та морального образу державного службовця полягає у наступному: етичні стандарти задають рамки поведінки державного службовця, спрямовані на забезпечення довіри громадян і підвищення ефективності державного управління, а моральний образ формується як суспільна оцінка дотримання службовцем цих стандартів і відображає його доброчесність та професіоналізм. Акцентовано, що загальними етичними стандартами державних службовців є повага до прав і свобод людини, неупередженість та об'єктивність, відданість державі та служіння суспільству, чесність та прозорість діяльності, відповідальність за свої дії, професіоналізм та компетентність, лояльність і колективна етика, утримання від політичної заангажованості, захист інформації, гуманізм та емпатія та ін. Зауважено, що порушення етичних стандартів тягне за собою для морального образу державного службовця такі наслідки, як: втрата довіри громадян, зниження авторитету в професійному середовищі, підрив репутації державної служби та репутаційні втрати для України на міжнародній арені, зростання ризику виникнення корупційних проявів, а в умовах російсько-української війни призводить до загрози оборотоздатності країни, послаблення соціальної стабільності та економічної безпеки, створення перешкод у гуманітарній діяльності, ослаблення правопорядку, зниження морального духу населення і військових та ін. Визначено, що моральний образ «ідеального державного службовця» в умовах сучасних викликів в т.ч. охоплює патріотизм, доброчесність, прозорість дій та відповідальність за свої рішення, а формування таких якостей потребує постійного вдосконалення системи етичних стандартів та посилення їх дотримання для зміцнення довіри громадян і сталого розвитку державного управління.

Ключові слова: державний службовець, моральний образ, етичні стандарти.

Lien T. V. Ethical standards of the moral image of a civil servant

The presented article examines the relationship between ethical standards and the moral image of a civil servant. It is noted that the moral image of a civil servant is formed on the basis of ethical standards, which reflect the basic moral principles and rules of conduct of civil servants, which contribute to the prevention of corruption, increasing the efficiency of management and ensuring the objectivity of management decisions. It is emphasized that the historical development of ethical standards shows that the moral responsibility of civil servants has always been important for the public good, and their implementation and effectiveness depend on the specific social, cultural and legal conditions in each country. It is determined that the relationship between ethical standards and the moral image of a civil servant is as follows: ethical standards set the framework for the behavior of a civil servant, aimed at ensuring the trust of citizens and increasing the efficiency of public administration, and the moral image is formed as a public assessment of the civil servant's compliance with these standards and reflects his integrity and professionalism. It is emphasized that the general ethical standards of civil servants are respect for human rights and freedoms, impartiality and objectivity, devotion to the state and service to society, honesty and transparency of activities, responsibility for one's actions, professionalism and competence, loyalty and collective ethics, abstention from political

involvement, protection of information, humanism and empathy, etc. It is noted that violation of ethical standards entails the following consequences for the moral image of a civil servant: loss of trust of citizens, decrease in authority in the professional environment, undermining of the reputation of the civil service and reputational losses for Ukraine in the international arena, increased risk of corruption, and in the conditions of the Russian-Ukrainian war leads to a threat to the country's turnover capacity, weakening of social stability and economic security, creating obstacles in humanitarian activities, weakening of law and order, lowering the morale of the population and the military, etc. It is determined that the moral image of the "ideal civil servant" in the conditions of modern challenges includes patriotism, integrity, transparency of actions and responsibility for one's decisions, and the formation of such qualities requires constant improvement of the system of ethical standards and strengthening their observance to strengthen the trust of citizens and sustainable development of public administration.

Key words: *civil servant, moral image, ethical standards.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві моральний образ державного службовця відіграє ключову роль у формуванні довіри громадян до державних інституцій, а високі етичні стандарти не лише задають напрямок для професійної поведінки, але й стають гарантією прозорості та підзвітності влади. Тому, державний службовець має не лише виконувати правові норми, а й діяти відповідно до принципів чесності, справедливості та добросовісності. Формування морального образу через систему етичних стандартів сприяє запобіганню корупції та забезпечує об'єктивність управлінських рішень. Зміцнення морального іміджу державної служби сприяє ефективності управлінських процесів і сталому розвитку суспільства, а етична поведінка державного службовця є основою довіри та соціальної справедливості, що є незамінним для демократичної держави. В умовах євроінтеграції України питання добросовісності стає особливо актуальним, оскільки європейські стандарти передбачають високий рівень відповідальності та прозорості державного управління, а в умовах російсько-української війни моральний образ українського державного службовця набуває особливого значення як символ стійкості, відповідальності та підтримки суспільства.

Виклад основного матеріалу. Моральний образ державного службовця формується на основі етичних стандартів, які відображають основні моральні принципи та правила поведінки, необхідні для забезпечення довіри громадян до органів державної влади. Етичні стандарти та моральний образ державного службовця тісно взаємопов'язані і взаємодоповнюють одне одного, формуючи основу професійної етики, адже моральний образ державного службовця, як суспільне уявлення про моральні якості («моральні норми і принципи, що стали внутрішніми мотивами поведінки і визначають її звичні форми» [1]) та моральність службовця (система «якостей особистості, що забезпечує їй безперешкодне включення у соціальні взаємовідношення, які вибудовуються згідно з нормами суспільної моралі» [2, с. 85]) формується на основі дотримання або порушення етичних стандартів.

Етичні стандарти державної служби, як і концепція морального образу, мають тривалу історію, що пов'язана з розвитком уявлень про роль державної влади, суспільну мораль та відповідальність перед громадянами. Ключовими історичними етапами їх розвитку є: 1) у Стародавній Греції та Римі відповідальність державних діячів перед суспільством була однією із основних тем філософських трактатів в яких наголошувалося на необхідності моральної чесноти та мудрості правителів і чиновників, оскільки їх діяльність впливає на благополуччя суспільства; 2) у Середньовіччі релігійні догми та доктрини виступали основами етичних стандартів милосердя, справедливості та честі, а чиновники, як слуги Бога, повинні «служити людям чесно»; 3) у період Ренесансу та Просвітництва

етичні стандарти починають розглядатися як частина професійної поведінки, а службовці повинні керуватися ідеєю суспільного блага; 4) у XIX ст. – на початку XX ст. відбулася формалізація етичних стандартів службовців – в різних країнах з'являються кодекси етики державних службовців (США, Велика Британія, Франція та ін.); 5) з середини XX ст. – на початку XXI ст. етичні стандарти стали невід'ємною частиною системи управління, спрямовуються на боротьбу із корупцією та забезпечення відкритості до громадянського суспільства. Отже, етичні стандарти та моральний образ державних службовців мають глибокі історичні корені, але їхня реалізація та ефективність залежать від конкретних соціальних, культурних та правових умов у кожній країні. Наприклад, як зауважує О. О. Томкіна ідеї доброчесності влади у Давній Індії та Китаю «передбачали єдність політичних та моральних цінностей, висували високі вимоги до моральних якостей верховних правителів та інших державних службовців, утім за особливих обставин, зокрема стану війни, допускали відступлення влади від моральних принципів і надавали їй право застосовувати насилля задля збереження загального добробуту» [3, с. 52].

Співвідношення етичних стандартів та морального образу державного службовця відображено нами у Таб. 1.

Загальними етичними стандартами державних службовців (повага до прав і свобод людини, неупередженість та об'єктивність, відданість державі та служіння суспільству, чесність та прозорість діяльності, відповідальність за свої дії, професіоналізм та компетентність, лояльність і колективна етика, утримання від політичної заангажованості, захист інформації, гуманізм та емпатія та ін.) визначено в ряді нормативно-правових актів, зокрема у:

1. Конституції України (наприклад, ст. 3 закріплює норму у відповідності до якої «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [4]).

Таблиця 1

Співвідношення етичних стандартів та морального образу державного службовця

Етичні стандарти	Моральний образ
етичні стандарти задають межі, у яких державний службовець повинен діяти, щоб його поведінка відповідала очікуванням суспільства	моральний образ формується в результаті оцінки суспільством реальної поведінки службовця
етичні стандарти слугують критерієм для аналізу морального образу державних службовців	моральний образ оцінюється через призму таких етичних стандартів, як чесність, неупередженість, повага до громадян та ін.
етичні стандарти служать механізмом, який запобігає «моральному падінню» державних службовців	моральний образ службовця, у свою чергу, виступає важливим фактором зміцнення довіри до професійної діяльності, утвердженню позитивної репутації, підвищенню авторитету та ефективності виконання службових обов'язків
відсутність етичних стандартів або їх ігнорування веде до формування негативного морального образу	позитивний моральний образ державного службовця свідчить про дотримання ним етичних стандартів, а негативний – сигналізує про порушення цих стандартів

2. Законі України «Про державну службу» (наприклад, ст. 4 визначає такі принципи державної служби, як верховенство права, законність, патріотизм, доброчесність, ефективність, політична неупередженість, прозорість та ін. [5]).

3. Законі України «Про запобігання корупції» (наприклад, у ч. 1 ст. 28 визначено, що для запобігання та врегулювання конфлікту інтересів в т.ч. слід «вживати заходів щодо недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів» [6]).

4. Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (визначає «організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина» [7]).

5. Європейському кодексі поведінки для всіх осіб, які залучені до місцевого та регіонального врядування (зокрема, метою даного кодексу є «викласти на європейському рівні ті етичні принципи та стандарти, які затвердили виборні представники місцевих і регіональних органів влади 47 держав – членів Ради Європи» [8]).

6. Міжнародному кодексі поведінки державних посадових осіб (у загальних принципах даного кодексу визначено «Державна посада, як вона визначається у національному законодавстві, це посада, наділена довірою, яка передбачає зобов'язання діяти в інтересах держави. Тому державні посадові особи виявляють абсолютну відданість державним інтересам своєї країни, які представлені демократичними інститутами влади» [9]).

7. Етичному кодексі державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування (встановлює основні принципи етики, такі як служіння суспільству, законність, професіоналізм, лояльність і доброчесність) [10] та ін.

Отже, етичні стандарти визначені у зауважених нами нормативно-правових актах передбачають дотримання принципів верховенства права, доброчесності, прозорості, патріотизму, політичної неупередженості та ефективності, а також уникнення конфлікту інтересів і забезпечення рівності прав громадян, сприяють формуванню професійної, відповідальної та етично мотивованої поведінки державних службовців для належного виконання обов'язків перед суспільством і державою.

Порушення етичних стандартів морального образу державного службовця тягне за собою ряд негативних наслідків. Наведемо декілька прикладів реальних кейсів такого порушення серед високопосадовців різних країн: 1) Лала да Сілва (Бразилія) – екс-президент Бразилії був засуджений за корупцію та відмивання грошей у справі «Lava Jato» (зловживання у Petrobras), наслідками чого стало кримінальне переслідування, втрата довіри частини електорату та репутаційні втрати, громадські протести; 2) Франсуа Фійон (Франція) – колишній прем'єр-міністр Франції визнаний винним у зловживанні службовим становищем на користь дружини, наслідками чого стало кримінальне переслідування, завершення політичної кар'єри, втрата довіри електорату до політичної партії, яку він представляв; 3) Домінік Стросс-Кан (Франція) – Главу Міжнародного валютного фонду було звинувачено у сексуальних домаганнях до покоївки готелю в Нью-Йорку, наслідками чого стало звільнення з посади в МВФ, завершення політичної кар'єри у Франції, асоціація його імені із скандалами; 4) Білл Клінтон (США) – Президент США потрапив у скандал через роман з Монікою Левінські, стажеркою Білого дому, та спроби приховати правду під присягою, наслідками чого стало процес імпичменту у Конгресі, втрати політичного іміджу та послаблення морального авторитету, широка громадська дискусія щодо приватного життя політиків та їхньої етичної поведінки.

На нашу думку, комплексним явищем порушення етичних стандартів та наслідком несформованого морального образу державних службовців є корупція. Корупція, як багатогранне соціальне явище глибоко вкорінене в суспільні, економічні, політичні та культурні аспекти життя, її існування негативно впливає на функціонування державних інституцій, підриває довіру громадян до органів влади, створює перешкоди для розвитку суспільства і порушує ряд основних етичних стандартів морального образу державних службовців (зокрема, принципу доброчесності, прозорості та відкритості, неупередженості і справедливості, політичної нейтральності, відповідальності перед суспільством, уникнення конфлікту інтересів, поваги до прав і свобод людини та ін.). Так, у відповідності до показників Індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index) за 2023 р. Україна посіла 104 місце серед 180 країн отримавши 36 балів із 100 можливих [11], що стало кращим показником за період її незалежності в результаті підвищення ефективності роботи антикорупційних органів (Національного антикорупційного бюро України, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Вищого антикорупційного суду, відповідних підрозділів правоохоронних органів). Наприклад, серед резонансних корупційних справ в умовах воєнного стану в Україні можна зауважити наступні: закупівля Міністерством оборони України продуктів для військовослужбовців за завищеними у 2–3 рази цінами, вимагання хабару з місцевого бізнесмена-волонтера представниками Тернопільської обласної ради, заволодіння коштами ДП «Поліграфічний комбінат «Україна»» на суму понад 450 млн. грн., хабарництво екскерівника Одеського обласного ТЦК та СП Є.Борисова, оплата електроенергії за «зеленим тарифом» сонячним електростанціям, які залишилися на окупованій росією території, хабарництво керівництва і суддів Верховного Суду та ін. [12].

Високий рівень корупції та резонансні корупційні справи зумовлюють репутаційні втрати для України на міжнародній арені, зниження у ефективності роботи державних органів, а в умовах російсько-української війни призводить до таких наслідків, як загроза оборотоздатності країни, послаблення соціальної стабільності та економічної безпеки, створення перешкод у гуманітарній діяльності, ослаблення правопорядку, зниження морального духу населення і військових та ін. Наприклад, за результатами опитування Фонду «Демократичні ініціативи» імені Льва Кучерива та Київського міжнародного інституту соціології 78% українців вважають, що президент несе пряму відповідальність за корупцію в уряді та воєнних адміністраціях [13]. За результатами опитування здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівня вищої освіти Херсонського державного аграрно-економічного університету серед негативних рис морального образу «середньостатистичного державного службовця» в Україні респонденти виділили корумпованість, безвідповідальність, бюрократизм, некомпетентність, упередженість, зловживання владою, байдужість до суспільних інтересів, схильність до порушення законодавства, зверхність, відсутність прозорості у діяльності та ін.

На нашу думку, моральний образ «ідеального державного службовця» передбачає гармонійне поєднання професійної компетентності, моральної чистоти, етичної поведінки і відданості інтересам держави й суспільства. Зокрема, він включає такі основні риси, як: патріотизм та відданість у служінні державі і суспільству, відмова від корупції, хабарництва та інших форм зловживання владою, прозорість дій та відповідальність за прийняті рішення, глибокі знання законодавства, управлінських процесів і процедур, постійне підвищення кваліфікації та вдосконалення професійних навичок, відсутність дискримінації чи упередженого ставлення до

громадян, здатність ухвалювати справедливі рішення, керуючись законом та моральними принципами, готовність відповідати за свої дії і їх наслідки перед суспільством і законом, дотримання принципів ділового етикету і культури спілкування, турбота про права, свободи та інтереси людей, готовність працювати в умовах підвищеної відповідальності і ризику, стійкість до моральних викликів і здатність швидко ухвалювати життєво важливі рішення. Серед прикладів, що підтверджуються високий моральний образ державних посадовці у світі можна відмітити такі, як: 1) Жак Ширак (Франція, президент, 1995–2007 рр.) відмовився підтримати вторгнення США в Ірак, керуючись інтересами миру та дотриманням міжнародного права, незважаючи на тиск з боку союзників, що підкреслює важливість незалежності політичних рішень, заснованих на моральних принципах, а не на політичній вигоді; 2) Нельсон Мандела (ПАР, президент, 1994–1999 рр.) після десятиліть апартеїду керував процесом примирення та побудови нової держави, відмовився від політики помсти та насильства проти колишніх політичних опонентів, став прикладом примирення, толерантності та національного єднання; 3) Сіндзо Абе (Японія, прем'єр-міністр, 2006–2007 рр., 2012–2020 рр.) прийняття відповідальності за провали в управлінні, добровільний вихід у відставку через критичні помилки уряду, його рішення демонструє відповідальність перед громадянами та важливість політичної відповідальності.

Висновки. Моральний образ державного службовця формується на основі етичних стандартів, які відображають основні моральні принципи та правила поведінки державних службовців, які сприяють запобіганню корупції, підвищенню ефективності управління та забезпеченню об'єктивності управлінських рішень. Історичний розвиток етичних стандартів свідчить, що моральна відповідальність державних службовців завжди була важливою для суспільного блага, а їхня реалізація та ефективність залежать від конкретних соціальних, культурних та правових умов у кожній країні. Співвідношення етичних стандартів та морального образу державного службовця полягає у наступному: етичні стандарти задають рамки поведінки державного службовця, спрямовані на забезпечення довіри громадян і підвищення ефективності державного управління, а моральний образ формується як суспільна оцінка дотримання службовцем цих стандартів і відображає його добросовісність та професіоналізм.

Загальними етичними стандартами державних службовців є повага до прав і свобод людини, неупередженість та об'єктивність, відданість державі та служіння суспільству, чесність та прозорість діяльності, відповідальність за свої дії, професіоналізм та компетентність, лояльність і колективна етика, утримання від політичної заангажованості, захист інформації, гуманізм та емпатія та ін. Порушення етичних стандартів тягне за собою для морального образу державного службовця такі наслідки, як: втрата довіри громадян, зниження авторитету в професійному середовищі, підрив репутації державної служби та репутаційні втрати для України на міжнародній арені, зростання ризику виникнення корупційних проявів, а в умовах російсько-української війни призводить до загрози оборотоздатності країни, послаблення соціальної стабільності та економічної безпеки, створення перешкод у гуманітарній діяльності, ослаблення правопорядку, зниження морального духу населення і військових та ін.

Моральний образ «ідеального державного службовця» в умовах сучасних викликів в т.ч. охоплює патріотизм, добросовісність, прозорість дій та відповідальність за свої рішення, а формування таких якостей потребує постійного вдосконалення системи етичних стандартів та посилення їх дотримання для зміцнення довіри громадян і сталого розвитку державного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мужичок В., Ткачук І. Морально-етичні якості особистості. *Publishing House Education and Science s.r.o.* (Praha). URL: https://www.rusnauka.com/9_KPSN_2011/Pedagogica/3_83931.doc.htm (дата звернення: 08.12.24)
2. Валюк О.Я. Наукові концепції моралі та моральності. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України. 2010. Випуск 7. С. 75-86. URL: <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/162206/161169> (дата звернення: 16.12.24)
3. Томкіна О.О. Моральний облік влади у політико-правовій думці Стародавньої Індії та Китаю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. С. 49-53. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/4759/1/%D0%9C%D0%9E%D0%A0%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%98%D0%99%20%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%86%D0%9A%20%D0%92%D0%9B%D0%90%D0%94%D0%98%20%D0%A3%20%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%9E-%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%92%D0%86%D0%99%20%D0%94%D0%A3%D0%9C%D0%A6%D0%86.pdf> (дата звернення: 22.12.24)
4. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.12.24)
5. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 19.12.24)
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n359> (дата звернення: 14.12.24)
7. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 07.12.24)
8. Європейський кодекс поведінки для всіх осіб, які залучені до місцевого та регіонального врядування: Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи від 1999 р. URL: <https://tm.coe.int/168071b2e5> (дата звернення: 12.12.24)
9. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб: Організація Об'єднаних Націй (ООН) від 23.07.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text (дата звернення: 18.12.24)
10. Про затвердження загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого: Національне агентство України з питань державної служби від 05.08.2016 р. № 158 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#n13> (дата звернення: 11.12.24)
11. Індекс сприйняття корупції – CPI-2023.c Transparency International Ukraine. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/> (дата звернення: 05.12.24)
12. Далейська Ю. Найгучніші корупційні скандали за участю представників влади. БізнесЦензор. URL: <https://biz.censor.net/r3443404> (дата звернення: 18.12.24)
13. Опитування. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/category/opinion-polls/filtered> (дата звернення: 11.12.24)

REFERENCES:

1. Muzhychok V., Tkachuk I. Moralno-etychni yakosti osobystosti. [Moral and ethical qualities of the personality] *Publishing House Education and Science s.r.o.* (Praha). URL: https://www.rusnauka.com/9_KPSN_2011/Pedagogica/3_83931.doc.htm [in Ukrainian].
2. Valiuk O.Ia. (2010) Naukovi kontseptsii morali ta moralnosti [Scientific concepts of morality and morality]. *Problemy suchasnoi psykholohii*: zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohiienka, Instytutu psykholohii yim. H., Kostiuka APN Ukrainy. Vypusk 7. S. 75-86. URL: <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/162206/161169> [in Ukrainian].

3. Tomkina O.O. (2015) *Moralnyi oblik vlady u polityko-pravovii dumtsi Starodavnoi Indii ta Kytaiu* [Moral accounting of power in the political and legal thought of Ancient India and China]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. S. 49-53. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/4759/1/%D0%9C%D0%9E%D0%A0%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%98%D0%99%20%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%86%D0%9A%20%D0%92%D0%9B%D0%90%D0%94%D0%98%20%D0%A3%20D-0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%9E-%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%92%D0%86%D0%99%20%D0%94%D0%A3%D0%9C%D0%A6%D0%86.pdf> [in Ukrainian].
4. *Konstytutsiia Ukrainy vid* [Constitution of Ukraine] 28.06.1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. *Pro derzhavnu sluzhbu* [On civil service]: *Zakon Ukrainy vid* 10.12.2015 r. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> [in Ukrainian].
6. *Pro zapobihannia koruptsii* [On prevention of corruption]: *Zakon Ukrainy vid* 14.10.2014 r. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n359> [in Ukrainian].
7. *Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini* [On principles of prevention and counteraction to discrimination in Ukraine]: *Zakon Ukrainy vid* 06.09.2012 r. № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> [in Ukrainian].
8. *Yevropeiskyi kodeks povedinky dlia vsikh osib, yaki zalucheni do mistsevoho ta rehionalnoho vriaduvannia* [European Code of Conduct for all persons involved in local and regional government]: *Konhres mistsevykh ta rehionalnykh vlad Rady Yevropy vid* 1999 r. URL: <https://rm.coe.int/168071b2e5> [in Ukrainian].
9. *Mizhnarodnyi kodeks povedinky derzhavnykh posadovykh osib* [International Code of Conduct for Public Officials]: *Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii (OON) vid* 23.07.1996 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text [in Ukrainian].
10. *Pro zatverdzhennia zahalnykh pravyl etychnoi povedinky derzhavnykh sluzhbovtziv ta posadovykh osib mistsevoho* [On approval of general rules of ethical conduct for civil servants and local officials]: *Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby vid* 05.08.2016 r. № 158 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#n13> [in Ukrainian].
11. *Indeks spyiniattia koruptsii – SRI-2023.s Transparency International Ukraine [Corruption Perceptions Index]*. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/> [in Ukrainian].
12. *Daletska Yu. Naihuchnishi koruptsiini skandaly za uchastiu predstavnykiv vlady* [The most high-profile corruption scandals involving government officials]. *BiznesTsenzor*. URL: <https://biz.censor.net/> [in Ukrainian].
13. *Opytuvannia. Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva* [Poll. Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation]. URL: <https://dif.org.ua/category/opinion-polls/filtered> [in Ukrainian].